

УДК 342.7

ПРАВО КОЖНОГО НА БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: ВІДГОЛОСКИ ДЛЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Оксана ВАСИЛЬЧЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

У статті здійснюється аналіз останніх наукових та практичних досліджень права людини на безпечне природне середовище. Автор звертається до міжнародного порядку денного з цього питання – роботи Комісії з прав людини та навколишнього середовища. Наводяться теоретичні підходи до питання виокремлення окремого такого згаданого права в Україні, а також пропонується доповнити перелік аспектів екологічних прав з огляду на актуальність захисту активістів у сфері захисту природного середовища. Особлива увага звертається на актуальність порушених питань і для України, а саме для тимчасово окупованих територій України – Донбасу, де екологічна ситуація є вкрай небезпечною, що відбивається не лише на місцевому населенні, але й далеко за межами регіону.

Ключові слова: екологічні права, право на безпечне навколишнє середовище, Спеціальний доповідач, Конституція України, тимчасово окуповані території України.

THE RIGHT TO EVERYONE TO SAFE ENVIRONMENT: CONSEQUENCES FOR TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

Oksana VASYLCHENKO,
Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Constitutional Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUMMARY

The article analyzes the latest scientific and practical researches of human right to a safe environment. The author refers to the international agenda on this issue – the work of the UN Human Rights Office of the high Commissioner for Human Rights and the Environment. The theoretical approaches to the issue of coining out of such a specific right in Ukraine are presented, and it is proposed to supplement the list of aspects of environmental rights in view of the urgency of the protection of activists in the field of environmental protection. Particular attention is paid to the urgency of the issues raised for Ukraine, especially for the temporarily occupied territories of Ukraine – Donbass, where the ecological situation is extremely dangerous, which is reflected not only in the local population, but also far beyond the region.

Key words: environmental rights, right to a safe environment, special rapporteur, the Constitution of Ukraine, temporarily occupied territories of Ukraine.

“If we can't protect them, then how can we protect the environment we all depend on?”¹

Спеціальний доповідач із питань прав людини та навколишнього середовища Джон Нокс [1]

Постановка проблеми. Усі люди залежать від середовища, в якому ми живемо. Безпечне, чисте, здорове та стале навколишнє середовище є невід'ємною частиною повного здійснення широкого спектру прав людини, включаючи право на життя, здоров'я, харчування, воду тощо. Без здорового навколишнього середовища ми не можемо реалізувати наші прагнення або навіть жити на рівні, що відповідає мінімальним стандартам людської гідності. Водночас захист прав людини допомагає захистити навколишнє середовище. Коли люди можуть отримувати інформацію та брати участь у прийнятті рішень, які впливають на них, вони можуть допомогти забезпечити, щоб ці рішення відповідали їх потребам у сталому середовищі.

Нині питання дослідження реалізації та захисту права особи на екологічно безпечне навколишнє середовище на-

буває глобального характеру, адже сучасний стан екологічної безпеки навколишнього середовища є кризовим: неефективне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища впливають на погіршення екологічної сфери. За цих умов проблема дослідження права людини на екологічно безпечне навколишнє середовище набуває надзвичайно важливого значення. Водночас дедалі важливим питанням стає захист прав осіб, які активно виступають на захист природного середовища.

Стан дослідження. Протягом останніх років дедалі нерозривним вважається зв'язок між правами людини та навколишнім середовищем. Кількість та обсяги міжнародних та національних актів, судових рішень та наукових досліджень щодо відносин прав людини та навколишнього середовища стрімко зростають, адже це чи не єдина тематика, яка вимагає постійного пошуку шляхів вирішення та практичних рішень для їх відповідної реалізації уряду-

¹ Якщо ми не можемо їх захистити [активістів-захисників природи – О.В.], то як ми можемо захистити середовище, від якого ми всі залежимо?

ми більшості країн світу. Основним джерелом дослідження виступає доробок ООН на цьому досить новому напрямку наукових пошуків, а саме Офісу з питань прав людини та навколишнього середовища.

Метою і завданням статті є дослідження останніх праць ООН щодо забезпечення права людини на безпечне навколишнє середовище, його імплементація в законодавство України і практичні наслідки для Донбасу.

Виклад основного матеріалу. Право на здорове навколишнє середовище як універсальне право людини широко обговорюється та критикується як із теоретичної, так і з практичної точки зору. Є численні суперечки щодо визначення такого права з огляду на його реалізацію на міжнародному рівні [2]. Дійсно, важливість цього питання підсилюється ще й таким фактом, що на момент створення Загальної декларації прав людини та двох Міжнародних пактів про права людини таких словосполучень, як «зміна клімату», «біологічне різноманіття» та «екологічний тягар хвороби», ще навіть не було у вжитку. І все ж нині екологічні системи, біологічне різноманіття та планетарні умови, які є життєво важливою основою людського існування, піддаються серйозному негативному впливу.

Поза сумнівом, повноцінне людське існування повністю залежить від здорового навколишнього середовища [3]. Відповідно, найбільш актуальний порядок денний універсальної міжнародної організації (ООН) – питання про офіційне визнання права на здорове навколишнє середовище, одним із ключових елементів якого буде захист борців за збереження біорізноманіття нашої планети [4]. Дослідження останніх років свідчать про велику кількість загиблих серед поборників екології – 197 лише у 2017 [5].

Не можна також залишити без уваги серйозний тиск громадянського суспільства, вплив засобів масової інформації та підтримку з боку ООН та деяких урядів. Так, влітку 2018 р. 24 країни Латинської Америки та Карибського басейну підписали безпрецедентний пакт про екологічні права, який після ратифікації буде зобов'язувати уряди розслідувати порушення і злочини та притягати до відповідальності винних у вбивствах активістів. Так, у Гондурасі – одному з найбільш серйозних правопорушників – поліція нарешті заарештувала найстаршого підозрюваного ще під час вбивства еколога Б. Касереса (він звертав увагу на питання статусу захисників навколишнього середовища). Багато активістів вважають, що цього арешту ніколи б не сталося, якби не увага міжнародної спільноти до цього злочину.

Захист навколишнього середовища та права людини вже давно вважаються окремими питаннями, але вони дедалі більше перетинаються, особливо протягом останніх десяти років. Понад 100 країн мають закони, які визнають цей зв'язок, але десятки країн – і сама ООН – офіційно ще не визнали екологічні права.

На міжнародному рівні, Спеціальний доповідач ООН із прав людини та навколишнього середовища Дж. Нокс запропонував проєкт резолюції ООН як основу, яку можна в подальшому розвивати та доповнювати. Основна мета – збільшити тиск на уряди і прийняття необхідного законодавства для захисту захисників навколишнього середовища замість криміналізації їх діяльності. Так, в основі проєкту – 14 «основних принципів», перші два з яких взаємопов'язують добробут людини та екологічне благополуччя:

1) держави мають забезпечити безпечне, чисте, здорове та стабільне середовище, щоб поважати, захищати та виконувати права людини;

2) держави мають поважати, захищати та виконувати права людини, щоб забезпечити безпечне, чисте, здорове та стає навколишнє середовище [1].

Пряме право на здорове навколишнє середовище не міститься в основних глобальних угодах із прав людини.

Деякі відголоски такого права можна зустріти в регіональних договорах у Латинській Америці, Африці, Європі та Карибському басейні. Паризька кліматична угода також містить згадку про права людини. У 2010 р. Генеральна Асамблея ухвалила резолюцію, в якій визнається право на чисту воду, і закликала своїх членів вкладати гроші та технології, щоб допомогти країнам, яким бракує ресурсів для їх надання [5].

У Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення її прав і свобод є головним обов'язком держави. Цей основоположний принцип чітко й однозначно відображає загальнополітичну позицію сучасної української держави і повною мірою стосується права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

В юридичній літературі є різноманітні підходи до формулювання екологічних прав громадян. У ст. 50 Конституції України відповідне право формується як право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Тим самим воно закріплене на найвищому, конституційному рівні серед інших основних екологічних прав громадян і отримало в правовій літературі, присвяченій захисту природного середовища, досить влучну назву «право громадян на екологічну безпеку» [6, с. 202]. Також в юридичній літературі зустрічаються такі формулювання екологічного права: право людини і громадянина на безпечне навколишнє середовище, право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, право громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище тощо.

Можна також навести і сформульоване В. Іванюшенком авторське визначення поняття «конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля»: це закріплене в Конституції України і гарантоване державою сукупність історично зумовлених ступенем розвитку суспільства можливостей кожного вільно користуватися безпечним довкіллям, стан якого відповідає встановленим нормативам його якості, з метою задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів [7].

Звичайно, можна багато дискутувати з приводу співвідношення цих категорій, однак не можна не зазначити їх наближеність одна до одної, адже вони визначають одне і те саме передбачене Конституцією України право. Тому, на нашу думку, з огляду на бажання надати відповідній категорії найбільш широкого контекстного значення, пропонується використовувати поняття «право громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище».

Загалом у науці пропонується виділити три основних аспекти екологічних прав людини:

1) право людини на сприятливе для життя навколишнє природне середовище;

2) право людини на охорону здоров'я від небезпечного впливу навколишнього середовища;

3) право людини та громадський обов'язок брати участь в охороні навколишнього природного середовища [8, с. 12].

З огляду на останній доробок ООН у цьому напрямі пропонується останній аспект права доповнити таким важливим словосполученням «...та їх захист».

Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище вчена В. Бредіхіна визначає як сукупність закріплених у законі й гарантованих державою юридичних можливостей громадян реалізовувати свої інтереси в екологічно безпечному природному оточенні [9, с. 14]. При цьому науковець підкреслює, що право громадян на безпечне навколишнє середовище як юридична категорія має історичний характер. Автор зазначає, що формування такого права зумовлене еколого-соціальним досвідом та являє собою значний етап в еволюції як вітчизняних, так і міжна-

родних правових уявлень. Щодо сучасного етапу розвитку правового регулювання реалізації та захисту цього права, то воно, на думку В. Бредіхіної, характеризується прийняттям певної кількості нормативно-правових актів у цій сфері, які потребують свого наукового осмислення та удосконалення [9, с. 11].

Що стосується ситуації на Донбасі, то, насамперед, необхідно зазначити, що Донбас є одним із найбільших у світі вугледобувних техногенно насичених регіонів, де стан навколишнього середовища завжди викликав серйозне занепокоєння в експертів. Військова агресія, економічна криза й ігнорування «владою» окупованих територій екологічних ризиків найближчим часом може привести до катастрофічних наслідків.

Українська сторона понад чотири роки не має доступу до захопленої бойовиками території, що не дає змоги повністю оцінити збиток, завданий навколишньому середовищу і жити відповідних заходів реагування на наявні загрози.

До початку військового конфлікту на Донбасі нараховували 4 240 потенційно небезпечних об'єктів (ПНО), у т.ч. 227 шахт, 174 гідротехнічних об'єкти, 784 АЗС, 15 кар'єрів, 13 залізничних станцій, 128 мостів і шляхопроводів, 18 магістральних трубопроводів, 4 родовища нафти. 2 160 об'єктів мали статус вибухо-, 24 – радіаційно-, 1320 – пожежо-, 176 – гідродинамічно-, 34 – біологічно- і 334 – хімічно небезпечних. Нині експертами визначено 176 ПОО, з яких 99 розташовані на непідконтрольній території.

Серед багатьох промислових підприємств, які були пошкоджені внаслідок бойових дій, такі виробництва виявилися найбільш екологічно небезпечними: Ясинівський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічний заводи, Єнакіївський, Макіївський і Донецький металургійні заводи, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська, Вуглегірська та Миронівська теплові електростанції, підприємства хімічної галузі – севєродонецький завод «Азот» і горлівський «Стирол» [10].

Більшість промислових підприємств постраждали в період активних бойових дій у 2014–2015 рр. У 2016–2017 рр., за повідомленнями Ради національної безпеки і оборони України, інтенсивність бойових дій значно знизилася. У цей період пошкодження були завдані Авдіївському коксохімічному заводу, Торезькому фенольному заводу, Донецькому казенному заводу хімічних виробів, Стахановському заводу феросплавів та іншим підприємствам, розташованим поблизу лінії зіткнення [10].

Внаслідок відсутності електропостачання та пошкодження обладнання тривали процеси підтоплення шахт у районі Донецька, Горлівки, Єнакієвого та Золотого [10]. Таким чином, проблема винесення на конституційний рівень вирішення питання подолання екологічно катастрофічних наслідків від воєнних дій на Донбасі в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій є надзвичайно актуальною.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах глобалізації та динамічного розвитку всіх сфер діяльності людини право на екологічно безпечне навколишнє середовище постає одним із найважливіших у системі екологічних прав людини, є невід'ємним від неї разом із такими конституційними правами, як право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на повагу до гідності особи. Права людини мають розглядатися в максимально широкому контексті як такі, що можуть повноцінно та ефективно реалізовуватися в здоровому та сталому природному середовищі. Активісти та поборники захисту природи – це «феномен» новітніх глобальних викликів, і ставлення держав до таких осіб має

поступово змінитися в бік їх захисту. Міжнародний порядок денний диктує свої умови, а Україна має використати таку реальність на свою користь та врахувати такі підвищені вимоги до права на безпечне навколишнє середовище, вирішуючи питання реінтеграції тимчасово окупованих територій. Водночас право на екологічно безпечне середовище респондує обов'язок держави вчинити всі необхідні дії із забезпечення та гарантування особі цього права. Саме на розроблення способів захисту, механізмів реалізації цього конституційного прав і має бути спрямована діяльність органів виконавчої влади.

Список використаної літератури:

1. Watts J. UN moves towards recognising human right to a healthy environment / Global environmental editor. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2018/mar/09/un-moves-towards-recognising-human-right-to-a-healthy-environment>.
2. Statement by David R. Boyd, Special Rapporteur on human rights and the environment at the 73rd session of the General Assembly [Electronic resource] / United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. – Available at: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23789&LangID=E>. – Title from the screen.
3. Maibam Dhanaraj Meitei. Environmental human rights: Its evolution. URL: http://e-pao.net/epSubPageExtractor.asp?src=education.Human Rights Legal.Environmental human rights_Its_evolution_By_Maibam_Dhanaraj. – Title from the screen.
4. Watts J. Almost four environmental defenders a week killed in 2017. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2018/feb/02/almost-four-environmental-defenders-a-week-killed-in-2017>.
5. Special Rapporteur on human rights and the environment. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/157/74/PDF/G1615774.pdf?OpenElement>.
6. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. К.: Знання и Пресса, 2002. 332 с.
7. Іванюшенко В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування: дис. ... канд. юр. наук. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:d6bfziVPx5YJ:https://mydisser.com/dfiles/73666441.do+c+&cd=12&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
8. Андрейцев В.І. Концепція правового забезпечення екологічної політики України. Право України. 1994. № 34. С. 238.
9. Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2005. 20 с.
10. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на Сході України URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/362581?download=true>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Васильченко Оксана Петрівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vasylchenko Oksana Petrivna – Doctor of Law Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv

o_vasilchenko@ukr.net